

Є підстави вважати, що під час наведеного вище етапу переміщення, як і значно пізніше, мали місце втрати фонду книгозбірні «Студіону». Зокрема, при сортуванні та опрацюванні його незаінвентаризованої і неопублікованої частини у відділі концентрації (з часом обмінно-резервному), можливо, чимало книжок було здано на макулатуру, знищено як клерикальну літературу або просто викрадено і осіло в приватних колекціях не лише в Україні, а й поза її межами.

Отже, ліквідація самостійної книгозбірні «Студіону» не обмежувалася лише документально підтвердженими переміщеннями і втратами її фонду (неможливо визначити, скільки книжок було просто викинуто «визволителями» через вікна бібліотеки на вул. Пирогова в 1944 р.). Сумна доля «Студіону» стала ще одним наслідком нищівної політики радянської влади щодо найбільших книгозбірень (як і всього іншого, що не відповідало її ідеології), які функціонували на західноукраїнських землях до 1939 р.

Більше того, відлуння цього процесу мало місце і в подальшому: в 1975 р. на підставі листів Президії АН УРСР та ДАУ УРСР 15 кілограмів розсипу документальних матеріалів архівно-історичного характеру з відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаніка було передано до ЦДАЛ. Ці матеріали були упорядковані і об'єднані у фонд під назвою «Товариство «Студіон», м. Львів»³¹, куди увійшли документи, котрі стосуються бібліотеки «Студіону» (каталоги книг, опис інвентаря, протоколи комісії та інші свідчення про передачу «Студіону» у Львові бібліотеці Львівської філії АН УРСР тощо), зокре-

ма ті, на які ми вже посилалися. Відомо також, що частина «Студіону», ідентифікована за його штампами, знаходиться і в бібліотеці ЦДАЛ. Проте, її шлях до Архіву, як і чимало інших питань щодо створення та ліквідації цієї унікальної за складом свого фонду («крім теологічної літератури, в бібліотеці була література по візантології, історії Сходу, Росії, України, іноземна «россіка», а також заборонені царською цензурою женеvські, лондонські, берлінські видання»³²), та сучасною за станом бібліотечного устаткування книгозбірні «Студіону», потребує подальших досліджень. Хоча цілком ймовірно, що ці друки потрапили до Архіву в той самий час і подібним шляхом, як і фрагменти бібліотеки «Студіону», які знаходяться сьогодні в Музеї мистецтва давньої української книги Львівської галереї мистецтв. Туди вони були передані в 70–80-х роках минулого століття на прохання дирекції Галереї з дублетного фонду ЛНБ, про що свідчать акти передачі³³.

Сьогодні можемо також стверджувати, що незначна частина фонду книгозбірні «Студіону» зберігається і в Національному музеї у Львові.

Таким чином, встановлення теперішніх місць зберігання фрагментів «Студіону» дасть можливість реконструювати каталог «уфондованої Митрополитом бібліотеки «Студіон», у якій були безцінні унікати і збірки...»³⁴, дослідити кількісний і якісний склад фонду цієї унікальної наукової установи.

³² ВР ЛНБ, ф. 9, оп. 1, спр. 302, арк. 18.

³³ Архів ЛНБ, оп. 1, спр. 2007, арк. 25, 29–42.

³⁴ Амман О. А. М. – ієромонах Марко. Ченці Студитського Устава. – Едмонтон, Альберта, 1955. – С. 21. – (Бібліотека католицької акції; Ч. 19).

³¹ ЦДАЛ, ф. 577, оп. 1.

УДК 930.253(477)

Олег КУПЧИНСЬКИЙ,

Голова Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові

Наукова реконструкція середньовічного архіву:

основні методичні засади

(на прикладі архіву Галицько-Волинського князівства XIII - поч. XIV ст.)

Представлено результати дослідження і найповнішого видання текстів актів і документів Галицько-Волинського князівства, передусім, оригінальні та копійні автентичні акти та документи, реконструйовані акти з літописів і літописців, сумнівні щодо достовірності документи, а також документи тогочасних і пізніших століть, у яких згадуються відомі й невідомі досі документи князівства. Опрацьовано 225 актів і документів та згадок про них з різних бібліотечних, архівних та музейних зібрань України. Документальні матеріали різні за змістом і дипломатичною формою видавалися багатьма особами та інституціями у різних місцевостях князівства. Вони розкривають умови формування Галицько-Волинського князівства, його соціаль-

но-економічні відносини і політичний лад, контакти з іншими землями і державами, внесок у боротьбу з кочівниками, слугують матеріалом для вивчення правових відносин, мови, побуту, культури давньоукраїнських дипломатичних служб. Виняткове значення мають ті документальні пам'ятки, які відображають внутрішнє життя країни, розвиток торговельних відносин з іншими землями, князівські міжусобиці, тривалу боротьбу князів із боярством.

Ключові слова: Галицько-Волинське князівство, акт, документ, право.

Особливості методологічних засад процесу реконструкції архіву середньовічної України складаються з того, що він можливий лише за умови максимального виявлення усіх видів, типів і жанрів писемних пам'яток, оригіналів, фальсифікатів, списків, згадок про документи тощо, які зберігаються у різних бібліотеках, архівах, музеях, а також усебічного їх наукового аналізу і публікації.

Необхідність системного дослідження актової і документальної спадщини України викликана тим, що дослідження та публікація актів і документів XIII – першої половини XIV ст. дотепер перебуває на початковому етапі, на відміну від літописів та інших наративних пам'яток, на дослідження котрих покладено чимало сил визначних істориків, літераторів, мовознавців.

Вивчення, наприклад, статутних грамот порівняно з дослідженням літописних кодексів, на думку Я. Щапова, відстає «більш як на сто років»¹. Те, чого досягла наука про літописи 60-х років XIX ст., приблизно відповідає стану вивчення статутних грамот у 70-х роках XX ст. На жаль, сказане стосується також інших видів документів і актового матеріалу. Загалом актуальність реконструкції середньовічних архівів має декілька аспектів. Нині володіємо, власне, залишками документальної спадщини, а це, з одного боку, потребує докладного пошуку й обліку, аж до найдрібніших згадок чи натяків про акти та документи, і реконструкції згаданого складу тогочасного дипломатарію, з другого – відхилення усіляких домислів і спекуляцій щодо функціонування галицько-волинського документа як такого (передусім князівського) та спростування цих декларацій, зокрема, що стосується західного культуртрегерства і взагалі діяльності князівських канцелярій та актової писемної культури.

Основними і засадничими питаннями є проблема творення документа, його правова підстава, а також проблеми, пов'язані з його поширенням на різних територіях. Протягом двох останніх століть тривають дискусії щодо збереження і незбереження галицько-волинських документів раннього середньовіччя та їх автентичності.

Галицько-волинський документальний матері-

ал окремо не вивчався, залишаючись у вітчизняному джерелознавстві поза власним комплексним дослідженням. Його аналізу потребує також загальнослов'янська наука, передусім напередодні створення за століття єдиного слов'янського дипломатарію.

Процес реконструкції архіву передбачає якнайповніше подати інформацію про стан збереження актової і документальної спадщини Галицько-Волинського князівства, провести науковий аналіз актової і документальної спадщини – історичний, дипломатичний, частково мовний, підготувати публікацію пам'яток. Ці складні завдання опираються на необхідність проведення таких процедур, як:

□ обстеження відомих, а водночас маловідомих й досі невідомих актів та документів (це однаковою мірою стосується як окремо взятих актів та документів, так і їх реконструкції з літописів та інших пам'яток);

□ нового прочитання текстів актів і документів *de visu* на основі прямого ознайомлення з оригіналами чи пізнішими списками-копіями;

□ виявлення варіантів актів і документів, а також нових, досі не знаних, списків текстів;

□ остаточного з'ясування будови актів, передусім різновидів формулярів, структури клаузул (це стосується і реконструйованих документальних пам'яток, у зв'язку з чим багато раніше внесених у контекст наративних джерел актів і документів уперше трактуються як такі);

□ залучення відомих й не відомих сьогодні неавтентичних актів та документів (фальсифікатів), їх списків, писаних пізніше від імені реальних експонентів;

□ аналіз документів різних державних, церковних і церковно-корпоративних інституцій, а також приватних осіб, які згадують і цитують акти та документи Галицько-Волинського князівства;

□ публікацію усіх відомих сьогодні актів та документів, які створювалися на території Галицько-Волинського князівства, із супроводженням загальними вступними увагами в межах відповідних розділів, а також критичним коментарем до кожного публікованого акта чи документа.

Вступні уваги впроваджують читача у зміст актів та документів, що увійшли до розділу, висвітлюють статистику вміщених документальних матеріалів, їх списки, додаткові джерела та літературу, а

¹ Щапов Я. Н. Княжеские уставы и церковь в Древней Руси XI–XIV вв. – М., 1972. – С. 6.

головне – розкривають труднощі, з якими зіткнувся дослідник в оцінці актів і документів.

Коментар до акта та документа містить такі елементи його зовнішньої і внутрішньої критики: 1. Заголовок. 2. Дипломатичну належність. 3. Встановлення оригінальності та достовірності. 4. Коротку історію появи, походження. 5. Загальний вигляд, письмо (вибірково), спосіб засвідчення. 6. Структуру (архітектоніку) акта та документа і коротку характеристику клаузул. 7. Дату (обґрунтування дати). 8. Відомості про те, хто і коли вивчав документ, оцінку в наукових дослідженнях його змісту й автентичності. 9. Списки акта та документа. Далі подано текст самого акта чи документа. Під власне текстом акта та документа винесено легенду: а) посилання на місце зберігання рукопису тексту (оригіналу) та списків і б) посилання на видання (якщо такі існують), у яких опубліковано текст акта чи документа. Якщо публікацій було кілька, посилання подаються у хронологічній послідовності.

Мають бути опубліковані всі відомі сьогодні акти та документи, які стосуються Галицько-Волинського князівства – оригінальні та реконструйовані з літописів і літописців, а також з богослужбової літератури, зібрані та проаналізовані з урахуванням найновіших наукових досягнень неавтентичні документальні пам'ятки, а також згадки про акти та документи у тогочасних і пізніших документальних матеріалах XIII–XIX ст.

Ці методичні засади було реалізовано під час підготовки книжки, присвяченої реконструкції архіву Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст.² Там уперше вміщено найповнішу на сьогодні добірку актів і документів, виявлених в архівах і бібліотеках України, Польщі, Росії, Ватикану і Литви та реконструйованих із літописів (225 текстів), які становлять повний корпус документальних джерел Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. До неї увійшло багато ніколи не використовуваних з науковою метою актів і документів.

Зібрані, опубліковані та проаналізовані документи охоплюють період від передня створення князівства (1195) до розгортання боротьби за спадщину Романовичів (40-ві роки XIV ст.) і вміщують 14 автентичних актів та документів, які збереглися в оригіналах і списках оригіналів (Розділ I); 69 актів і документів, реконструйованих із літописів, літописців і богослужбової літератури

(Розділ II); 26 неавтентичних актів і документів, що виявлені у пізніших списках із датами XIII – першої половини XIV ст. Їх умовно можна поділити на: а) сумнівні щодо своєї достовірності; б) такі, що за нинішнім станом науки вважаються підробками, але їх остаточна оцінка потребує подальших досліджень і в) беззастережні фальсифікати (Розділ III); 116 згадок актів і документів XIII ст. і пізніших сторіч (до першої половини XIX ст.). Більшість цих текстів ніколи не використовувалися у наукових дослідженнях.

Вони мали юридичну силу і використовувалися у правовій практиці Речі Посполитої до кінця її існування. Чимало з них підтверджені пізнішими правителями.

Опубліковані акти та документи Галицько-Волинського князівства багаті змістом і дипломатичною формою видавались особами та інституціями в різних місцевостях, ілюструють соціально-економічні відносини, політичний лад, права, побут і культуру різних верств населення, різноманітні аспекти внутрішнього життя країни (розподіл праці, розвиток торговельних відносин з іншими землями і країнами, міжкнязівські взаємини, оборонні заходи), процес об'єднання Волинської і Галицької земель в одну державну цілісність і роль у цьому Володимира та Галича зі своїми князівськими дворами, діяльністю боярства, міських громад та духовенства.

Корпус документів Галицько-Волинської держави свідчить про високий рівень князівських канцелярій, про функціонування у Галицько-Волинській державі вже з кінця XII – початку XIII ст. писемних актів, рівень яких не поступався європейському. На це вказують видове різноманіття документів і їхня структура, зокрема, будова формулярів і клаузул. Розвиток дипломатичної форми і використання латинської мови князівськими канцеляріями та місцевою адміністрацією насамеред для контактів із західними країнами свідчать про високий розвиток державного управління Галицько-Волинського князівства в загальноєвропейському руслі.

Запропонована методика досліджень дозволяє їх продовження у напрямку реконструкції відповідних текстів із польських, угорських та німецьких латиномовних хронік, актів і документів, а також згадок, які підтверджують існування подібних актів.

Оприлюднення корпусу актів Галицько-Волинського князівства і його дослідження істотно заповнює прогалину в українському та європейському джерелознавстві епохи Середньовіччя.

² *Купчинський О.* Акти і документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. – Львів, 2004.